
ІСТОРІЯ

УДК 94(477-25):[316.3:911.37]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/68-2-1>**Сергій КОНЮХОВ,***orcid.org/0000-0002-9908-5555*

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) *serhii.v.koniukhov@lpnu.ua*

ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБЛИВОСТІ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ МУЗЕЇВ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано місце і роль України в деколонізаційних процесах музейного простору. Особливий акцент зроблено на шляхах подолання колоніальних дискурсів у музеях, на практиках та методиках, які дадуть можливість відійти від домінуючих в тоталітарних суспільствах підходів та по-новому проаналізувати знакові події та явища історії та культури. Деколонізація музеїв – складне явище, яке означає не стільки питання репатріації об'єктів чи трансформації експозиції, скільки напрям змін у балансі сил між головними центрами поширення цих наративів.

Перехід від радянського минулого до нових форм функціонування музеїв має здійснюватися за допомогою експонування об'єктів без посередництва на основі того, що твір або об'єкт говорять самі за себе і що музей не повинен стояти між об'єктом і відвідувачем. Необхідним є відхід від домінуючих в тоталітарних суспільствах підходів, коли політичні еліти, влада та окремі привілейовані групи формують пам'ять на різних рівнях (назви вулиць, державні заходи, меморіали тощо). Деколонізація – це не подія, а процес, і його не обов'язково легко досягти. Зрештою, деколонізація не означає руйнації попереднього наративу, а лише перегляд та перебудову для самостійного розвитку і більш вдалого формування когнітивного процесу. Для деколонізації музеологічного мислення та музейних практик локальна історія має не лише бути присутня в музеях, але й також мати автономну позицію, відіграючи роль боротьби проти імперських наративів.

Створення атмосферного простору з достатньою інформацією та емоційним середовищем, не догматичним, а з представленням домінуючих та альтернативних дискурсів дало б можливість уникнути формального підходу до висвітлення історії і розвивати м'яку комунікативну пам'ять, яка повинна не лише акцентувати на минулому, а й допомагати звертати увагу на майбутнє.

Ключові слова: деколонізація, імперія, колоніальний наратив, музейний простір.

Сергій KONYUKHOV,*orcid.org/0000-0002-9908-5555*

Candidate of Historical Sciences,

Senior Lecturer at the Department of History, Museology and Cultural Heritage

Lviv National Polytechnic University

(Lviv, Ukraine) *serhii.v.koniukhov@lpnu.ua*

FEATURES OF MUSEUM DECOLONIZATION IN UKRAINE

The article analyzes the place and role of Ukraine in the decolonization processes of the museum space. The author focused special attention on ways to overcome colonial discourses in museums, on practices and methods that will make it possible to move away from the approaches dominant in totalitarian societies and to analyze significant events and phenomena of history and culture in a new way. Decolonization of museums is a complex phenomenon, which means not only a matter of repatriation of objects or transformation of the exposition, but rather a direction of changes in the balance of forces between the main centers of dissemination of these narratives.

The transition from the Soviet past to the new forms of museum functioning had to be carried out by exhibiting objects without mediation on the basis that the work or object speaks for itself and that the museum should not stand between the object and the visitor. It is necessary to move away from the approaches dominant in totalitarian societies; to move away from the time when political elites, authorities and certain privileged groups shape memory at different levels (street names, state events, memorials, etc.). Decolonization is not an event, but a process, and it is not must be easy to achieve. After all, decolonization does not mean the destruction of the previous narrative, but only revision and reconstruction for independent development and more successful formation of the cognitive process. Local history must not only be present in museums, but also have an autonomous position, playing the role of a struggle against imperial narratives to decolonize museological thinking and museum practices.

The creation of an atmospheric space with sufficient information and an emotional environment, not dogmatic, but with the presentation of dominant and alternative discourses, would make it possible to avoid a formal approach to the coverage of history and develop a soft communicative memory, which should not only emphasize the past, but also help pay attention to the future.

Key words: decolonization, empire, colonial narrative, museum space.

Постановка проблеми. Подолання імперського та радянського минулого сьогодні в Україні відбувається у двох напрямках: перейменування вулиць і міст, демонтаж і перенесення комуністичної символіки та пам'ятників у тематичні музеї, аналіз історичного минулого і, відповідно, зміна наративів у шкільних підручниках, музеях та меморіалах.

Сьогодні ми маємо справу з класичним прикладом імперії, яка йде в історію посеред насильства, посеред війни та посеред конфліктів. З цієї точки зору війна між Україною та Росією є імперською війною, ця війна є так званою «колоніальною війною» і так її треба подавати.

Питання не лише про приєднання до ЄС, а про Європу в історичному контексті. За словами проф. Сергія Плохія «...сучасне українське політичне та історичне відродження – це все ж таки про Європейські цінності, це про цілком іншу модель політичної організації, іншу політичну культуру... Така орієнтація на Європу має глибоке історичне коріння. Це має суттєве значення для становлення України як автономної та незалежної етнічності та незалежної країни» (Плохій, 2016).

Крім того, російська окупація поставила під загрозу збереження колекцій українських музеїв. Зважаючи на деколонізаційні процеси в сучасній Україні, музеї здійснюють свою роботу так, щоб їхні експозиції відображали різноманітність. З-поміж європейських музеїв є низка таких, чие коріння має колоніальну спадщину, адже їхні колекції були сформовані через багатих меценатів, які діяли на догоду імперіям. Так, наприклад, окремі колекції Британського музею були сформовані завдяки прибуткам від рабських плантацій на Ямаїці. Багато колекціонерів вбачали у своїх зусиллях можливість зберегти минуле, вважаючи що корінні народи повністю зникнуть.

Важливо також розуміти, що музеї на території України перебували під жорстким контролем влади ще з радянських часів. Концепція полікультурності та різноманітності України не була візуалізована в музейних експозиціях, тому історія формування української ідентичності, яка не мала нічого спільного з концепцією «руського мира», була дуже спотворена. З проголошенням незалежності України у багатьох музеях відбулися зміни. Однак наративи про Київську

Русь як колиску трьох братніх народів, спорідненість української та російської мов, поневолення українського народу польською шляхтою тощо залишались ще довгий час в українських музеях. Після Помаранчевої революції та Революції Гідності зміни експозицій стали більш відчутними. Українська мова стала мовою виставок і лекцій, експозиції доповнили теми Голодомору, Розстріляного Відродження, дисидентського руху, Самвидаву, ОУН та УПА, української державності. Музейні практики змінилися. Музейні працівники навчилися вибудовувати нові шляхи комунікації з відвідувачем. Однак очевидно, що шлях до подолання колоніальних і постколоніальних наративів набагато складний.

Аналіз досліджень. Багато відомих істориків стверджують, що необхідно позбавляти історію України від «імперської спадщини», яка використовується для російського імперського впливу на Україну. Найбільший вплив на написання підручників з історії України здійснили радянський союз та сусідня країна агресор – Росія, які досить вміло на даний час користуються цим у своїх корисливих цілях (Громенко, 2019)

Голова УІНП заявив, що після деколонізації, переписом історії, дуже важливо, щоб ішли й політичні рішення, які закріплюватимуть нові дати заснування міст, змінені історичні факти, скорочення матеріалу, спираючись на історичні дослідження. І сам процес деколонізації, який діє на даний час досить активно, повинен набути ще більших масштабів, аби якомога зменшити здійснений вплив на написання української історії з боку Росії та назавжди позбутись імперіалізму (Шторгін, 2010).

В. В'ятрович зазначає, що першим етапом деколонізації є декомунізація. Тому що потрібно відокремлюватись від комуністичного впливу, тоталітаризму, під яким часто зустрічається російське імперське минуле (В'ятрович, 2022). На відміну від інших країн, які відокремились після розпаду радянського союзу, Україна в процесі декомунізації тут дуже сильно відстає. В Україні ще на початку 90-х років декомунізація реалізувалась лише з боку соціальних ініціатив, тобто з боку режимів влади, яка панувала, ніякої підтримки не спостерігалось. Історик зазначає, що найбільш активний процес декомунізації,

деколонізації відбувся лише з початку 2014 року, коли старий режим влади було повалено. Історики опираючись на досвід посткомуністичних країн, чи до прикладу опираючись на досвід Німеччини, де відхід тоталітарного режиму минув досить не просто, стверджують, що в Україні процес деколонізації спостерігається не легким явищем.

Саме про деколонізацію мала б іти мова у так званих «декомунізаційних законах». Комунізм завжди був присутній в Україні і залишається й досі, але уже під прикриттям російської російської імперської гегемонії.

І. Лосєв стверджує, що станом на сьогоднішні воєнні події дуже шкідливо та безрозсудно відділяти декомунізацію, деколонізацію від дерусифікації. Адже саме російська імперія здійснює найбільший вплив на українську культуру, націю задля її знищення (Лосєв, 2019).

Творці «декомунізаційних» законів, а саме директор Інституту національної пам'яті В. В'ятрович, усвідомлюють справжню значимість та суть декомунізаційних процесів в Україні як фактично деколонізаційних. Саме тепер відбувається дуже активне відмежування від імперської спадщини, українці утверджуються як самостійна і незалежна нація з кожним днем дедалі більше (Козлюк, 2015).

Англійський дослідник R. F. Betts стверджує, що деколонізація для деяких британських колоній була поступовою та мирною для емігрантів, але насильницькою для інших, де повстання місцевих жителів підживлювались націоналізмом. Більшість країн також зіткнулись з опозицією з боку нових наддержав, США, та радянського союзу. Тобто процес деколонізації є глобальним явищем, яке зачіпає більшість країн (Betts, 2019).

У музеї та музейних організаціях зароджується рух, який бере на себе роль соціальної справедливості в правах людини; стверджуючи, що «музеї не є нейтральними» (Murawski, 2017). Проте музеї ніколи не були нейтральними. Сама установа втілює увічнення соціальної, культурної, расової та етнічної нерівності, додаючи до складної соціальної та економічної несправедливості в глобальному масштабі. Протиріччя між їхнім уявним «нейтралітетом» і вимогами деколонізувати музеї є свідченням динамічних процесів у музейному світі.

Фаб'єн Ван Гірт досліджує та нюансує терміни постколоніальна та деколоніальна музеологія. Його аналіз наполягає на необхідності освоєння та нюансування цих понять. Він також запрошує дослідників не протиставляти ці два бачення музеології. Його інтерпретація цього руху актуальна, оскільки базується на його дисертаційному про-

екті (2020), який дозволив йому детально проаналізувати рух опитування та трансформації у світі етнографічних музеїв. Сфери, які він ретельно дослідив, дозволяють йому продемонструвати необхідність уточнення понять музеєзнавства та пам'яткознавства, які іноді мають більш глибокий зміст та вимагають нюансів залежно від культурних аспектів (Fabien Van Geert, 2020).

Марілія Ксав'є Кюрі пропонує рефлексію, засновану на мета музеології, використовуючи колекції музею «Kaingang», які були зібрані на початку 20 століття в контексті колонізації західного Сан-Паулу в Бразилії. Вона ставить під сумнів поняття «музеалій» і «музейність» через контекст колекції об'єктів, яка, як і всюди в Америці та на інших континентах, відбувалася жорстоко. Дослідження цих об'єктів дає змогу переглянути початковий процес музеєфікації, а також перечитання цих об'єктів групами «Kaingang», що пропонує нові інтерпретації. Цей тип підходу, який можна спостерігати в інших країнах світу, показує, що музеологія повинна інтегрувати антропологічні та соціологічні перспективи, щоб музейні професіонали могли уникати етноцентричних або соціоцентричних підходів, які полягають у сприянні інтерпретації групи, до якої хтось належить, на шкоду самому зацікавлені громади. Етноцентризм, як правило, призводить до неправильних інтерпретацій, які можуть бути схожі на форми расизму. Тому, звісно, музеологія повинна включати у свою загальну до відкритих дискурсів, до «іншого» та до відмінностей, до того, звідки ми отримуємо інформацію та від кого. Іншими словами, антропологічний підхід дав би можливість усвідомити, що власна культура не може бути нормою (Cury, 2022).

У тексті своєї лекції Рут Б. Філіпс стверджує, що колоніальна та деколоніальна діалектика надто поляризує. Натомість вона заохочує прийняти такий підхід суспільного музею де в самій експозиції ми б могли отримати множинні інтерпретації (Ruth, 2021). Такий підхід означає, що громадські музеї повинні діяти так, як це роблять художні музеї та особливо музеї сучасного мистецтва. Тобто експонувати об'єкти без посередництва на основі того, що твір або об'єкт говорять самі за себе і що музей не повинен стояти між об'єктом і відвідувачем.

Мета статті – проаналізувати особливості реалізації стратегії деколонізації культурної спадщини України на прикладі музеїв.

Виклад основного матеріалу. Питання про деколонізацію полягає також у тому, як музеї ставляться до корінних народів та нацменшин у пред-

ставленні своїх експозицій. Адже часто твори корінних народів розташовані не в етнографічних музеях, а в художніх. І це розрізнення допомагає втілити ідею про те, що ці культури більше не існують та не продовжують свої традиції. Тому залучення громади до діяльності музею може допомогти побороти такі настрої та може показати стійкість культур і традицій.

Поштовхом до відновлення інтересу серед українських науковців до деколонізації музеїв в Україні стало повномасштабне російське вторгнення 24 лютого 2022 року. Відхід від радянського минулого та перехід до нових форм функціонування музеїв не має здійснюватися за допомогою ідейних фахівців країни-агресора та їх симпатиків. Адже в такий спосіб може не відбутися досягнення бажаного результату і зусилля та ресурси, спрямовані на змінив музеї не сприятимуть підняттю патріотизму та національної самосвідомості. Так, наприклад, меморіалізація Бабиного Яру мала на меті інтегрувати історію голокосту до української історії та інтегрувати українську історію до світової. Для цього на території меморіального парку запропоновано створити два тематично окремі музеї в єдиному архітектурному просторі. Однак, зважаючи на публічних обговореннях нарративу проекту висловлювалися побоювання, що він створений у дусі кремлівської політики пам'яті, яка хоче представити українців, поляків, литовців та інше місцеве населення тотальними антисемітами. Окрім того у 2019 році арт-директором проекту було призначено російського режисера Іллю Хржановського, чий підхід до історичної пам'яті викликав неоднозначну реакцію української наукової та культурної спільноти (Меморіальний музей, 2022). Тому, звичайно, деколонізація має відбуватися у діалозі різних суспільних груп (професійних, конфесійних, етнопонаціональних, вікових, гендерних). Окрім того, розмиття головних ідей, запропонованих музеєм або меморіальним комплексом може сприяти вихованню почуття вини або ж провокувати конфліктні ситуації між суспільними групами, підбурювати до агресії. Тому наше суспільство повинне уникати образливого контенту та дискримінації.

Іншим прикладом представлення деколонізаційних процесів в Україні є Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. Його очільник Ігор Пошивайло наголошує на тому, що пам'ять потребує інфраструктури – складної форми для комунікативної функції, яка допомагає уникнути конфліктів. Сучасні музеї можуть бути важливими та впливовими, навіть не маючи власних стін. Чимало музеїв, зокрема й в Україні, мають роз-

кішні будівлі, але не розвиваються, не мають популярності у відвідувачів і підтримки суспільства, вони консервативні й нецікаві. Тому сьогодні для музейних закладів важливо практикувати вихід за межі власних стін і скляних вітрин до нових аудиторій – у прямому і в переносному значеннях (Пошивайло, 2021). Тому, на нашу думку, необхідним є саме відхід від домінуючих в тоталітарних суспільствах підходів, коли політичні еліти, влада та окремі привілейовані групи формують пам'ять на різних рівнях (назви вулиць, державні заходи, меморіали тощо). Тому до процесу слід приступати обдуманно, але також бути відкритим для експериментів, з яких можна багато чого навчитися. Деколонізація – це не подія, а процес, і його не обов'язково легко досягти. Зрештою, деколонізація не означає руйнації попереднього нарративу, а лише перегляд та перебудову для самостійного розвитку і більш вдалого формування когнітивного процесу.

Війна ставить перед нами питання «чи маємо ми майбутнє?». Адже імперський дискурс працює не лише з простором і часом. Тому що дуже часто у цій тезі йдеться про минуле. Теза про те, що українці, можливо, й мали минуле, але не мають шансу на майбутнє. Отже йдеться про ідею, яку ми можемо охарактеризувати як «ідею ампутації майбутнього». Минуле українців, в колоніальному дискурсі є присутнім в описі козацьких повстань, спільної історії княжої доби, а майбутнє буде імперським, буде іншим і воно не належить українцям та українській культурі. І Росія у цьому сенсі намагається презентувати себе як силу майбутнього. Однак міжнародний досвід є свідченням того, що імперії приречені (Gérard, 2008). І якщо ХХ століття – час великої деімперіалізації, то Росія є останньою імперією на території Європи. Однак російський колоніалізм є відмінним від британського чи португальського, які відбулися на інших континентах. Адже стосовно мешканців віддалених територій було застосовано ієрархічну відмінність: «ви ніколи не будете такими як ми». Водночас до сусідньої держави Росія застосувала модель тотожності: «ви ніколи не будете іншими, ніж ми». І через цю позицію такий механізм передбачає асиміляцію. Тому імперія провадить боротьбу проти української мови, боротьбу проти традиції, проти культури.

Опираючись на дослідження процесів деколонізації, проведених Паком Лаенуї, можемо виділити п'ять фаз у процесі деколонізації: 1) повторне відкриття та відновлення; 2) жалоба; 3) мрії; 4) відданість; 5) дії (Chilisa, 2012). Повторне відкриття та відновлення – це процес, за допомогою якого колонізовані народи заново відкривають

і відновлюють свою історію, культуру, мову та ідентичність. Жалоба стосується процесу оплакування триваючих нападів на ідентичність і соціальні реалії колонізованих/пригноблених народів світу. Це важлива частина зцілення та веде до наступної фази. Мрії – це коли колонізовані народи звертаються до своєї історії, світогляду та систем знань корінного населення, щоб теоретизувати та уявляти альтернативні можливості – у даному випадку іншу експозицію. Відданість – це коли вчені/студенти стають політичними активістами, які демонструють відданість включенню голосів колонізованих, у цьому випадку, до навчальної програми. Дія – це етап, на якому мрії та зобов'язання перетворюються на стратегії соціальної трансформації. Іншими словами, трансформація музею є поштовхом до ширшої суспільної трансформації. Лінда Сміт (Smith 1999) визначила такі елементи деколонізації: деконструкція та реконструкція; самовизначення та соціальна справедливість; етика, мова, інтернаціоналізація досвіду корінних народів, історія та критика (Smith, 1999). Деконструкція та реконструкція стосуються відкидання того, що було неправильно написано, та «допитливого спотворення життєвого досвіду людей, негативних ярликів, теоретизування дефіциту, генетично дефіцитних або культурно дефіцитних моделей, які патологізували колонізованих... і переповідання історій минулого та уявлення про майбутнє». Самовизначення та соціальна справедливість пов'язані з боротьбою тих, хто був маргіналізований і пошуком легітимності для знань, які вбудовані в їхні власні історії, досвід і способи сприйняття реальності. Етика стосується формулювання, законодавства та поширення етичних питань, пов'язаних із захистом систем знань корінних народів. Мова стосується важливості викладання/вивчення/комунікації мовами корінних народів (у даному випадку – української) як частини антиімперіалістичної боротьби. Інтернаціоналізація досвіду корінних народів стосується того, що міжнародні вчені діляться спільним досвідом, проблемами та боротьбою колонізованих народів у глобальному та локальному просторі. Історія, в даному випадку, передбачає вивчення минулого, щоб відновити історію, культуру та мови колонізованих людей і використовувати їх для інформування про сьогодення. Критика стосується критичної оцінки диспропорційності у публічному дискурсі, школах та музеях між проєвропейським та проєвропейським стилем викладу матеріалу на користь останнього. В такий спосіб музеї мають користуватися можливістю рефлексій навколо своїх

експозицій та більш глибоко висвітлювати події своєї власної історії, здійснювати спроби виходу за рамки раніше встановленого дискурсу, ставати більш відкритими до відвідувачів.

Висновки. В процесі деколонізації музейного простору, на нашу думку, варто, насамперед, змістити акценти та поглянути на історію України в контексті глобальної колоніальної та постколоніальної історії. Це не лише дозволить нам зрозуміти наше місце на історичній карті світу, але й вийти за межі боротьби за деколонізацію та знайти союзників серед країн, які могли мати подібний досвід. Водночас ці процеси мають локальні прояви, тому варто звертати увагу на відносини контролю, які в музеї проявляються через музеальність та музеалізацію.

Хоча немає простих чи однозначних відповідей щодо того, як найкраще боротися з колоніальним минулим, однак музейні працівники можуть вибрати саме той інструментарій, який є необхідним для експериментів та впроваджень таких методів, які є необхідними для власних потреб і ситуацій. Практики розділені за тематикою та включають, з-поміж іншого, методи децентрації, покращення прозорості та підвищення інклюзивності. Нові підходи у комунікації з відвідувачами, звісно, дають музеям зайняти іншу наукову, соціальну та освітню позицію, перейти у постійний діалог з тими групами, які в минулому були змушені дистанціюватися від своєї культурної спадщини. Для деколонізації музеологічного мислення та музейних практик корінні місцеві жителі мають не лише бути присутні в музеях, але й також мати можливість займати автономну позицію, відіграючи роль, що виходить далеко за межу простих консультацій та пропонування контргегемоністичних наративів.

На нашу думку, нові зміни в музеях України – це не лише заміна прізвись і знакових подій, але переформатування самого підходу до аналізу знакових подій та явищ історії та культури. Деколонізація музеїв – складне явище, яке означає не стільки питання репатріації об'єктів чи трансформації експозиції, скільки напрям змін у балансі сил між головними центрами поширення цих наративів. Тому варто говорити не про глорифікацію, а про створення атмосферного простору з достатньою інформацією та емоційним середовищем, не догматичним, а з представленням домінуючих та альтернативних дискурсів. Це дало б можливість уникнути формального підходу до висвітлення історії і розвивати м'яку комунікативну пам'ять, яка повинна не лише акцентувати на минулому, а й допомагати звертати увагу на майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. В'ятрович В. Домовитися з минулим, а не долати його. 2022. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2022/01/24/160825/>.
2. Громенко С. Декомунізація. Дерадіанізація? Деколонізація! 2019. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/dekomunizatsiia-deradianizatsiia-dekolonizatsiia/>.
3. Козлюк С. Володимир В'ятрович: Деколонізація України – незворотна. 2015. URL: <https://tyzhden.ua/Society/136888>.
4. Лосєв І. Історія України та міфи Росії: слова Путіна є промовистими. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29720304.html>.
5. Меморіальний музей пам'яті жертв Бабиного Яру. 2023. URL: <http://babiyar.org.ua>
6. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / Пер. з англ. Р. Ключко. Х., 2016. 496 с.
7. Штогрін І. Навіщо переписувати українські підручники з історії? 2010. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1997853.html>.
8. Ariese, C. E., & Wróblewska, M. *Practicing Decoloniality in Museums: A Guide with Global Examples*. Amsterdam University Press. 2021. 126 p.
9. Betts R. F. Decolonization: A brief history of the word. Leiden : *KITLV Press*, 2019. pp 23-36
10. Chilisa, B. Indigenous research methodologies. Los Angeles : *Sage publications*, 2012. 343 p.
11. Cury, Marília Xavier. Paths to Indigenous Self-representation: the Round Table of Santiago de Chile 50 years later. *ICOFOM Study Series*. 53-1, 2022. Pp. 132–144.
12. Fabien Van Geert Muséologie postcoloniale ou muséologie décoloniale ? Réflexion sur la porosité des concepts, *ICOFOM Study Series*, 49-2 , 2021. Pp. 213–227.
13. Gérard Roland. Political Economy of Northeast Asian Regionalism: Political Conflict and Economic Integration. *Edward Elgar Publishing*, 2008. 192 pp.
14. Murawski Mike. Museums Are Not Neutral: We Are Stronger Together. *Panorama: Journal of the Association of Historians of American Art* 5, no. 2, 2019. pp. 113–124.
15. Ruth B. Phillips The issue is moot: Decolonizing art/artifact *Journal of Material Culture*, 2021 27:1. Pp. 48–70.
16. Smith, L. Decolonising methodologies: Research and indigenous peoples. London : *Zed Books*, 1999. 199 p.
17. The Ukrainians. Інтерв'ю. Ігор Пошивайло: «Нове для України явище – музеї, що ставлять складні та незручні питання». 2022. URL: <https://theukrainians.org/ihor-poshyvajlo/>

REFERENCES

1. Viatrovych V. (2022) Domovytyisia z mynulym, a ne dolaty yoho. [Deal with the past, not overcome it.]. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2022/01/24/160825/> [in Ukrainian].
2. Hromenko S. (2019) Dekomunizatsiia. Deradianizatsiia? Dekolonizatsiia! [Decommunization. De-Sovietization? Decolonization!] URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/dekomunizatsiia-deradianizatsiia-dekolonizatsiia/> [in Ukrainian].
3. Kozliuk S. (2015) Volodymyr Viatrovych: Dekolonizatsiia Ukrainy – nezvorotna. [Volodymyr Vyatrovych: Decolonization of Ukraine is irreversible] URL: <https://tyzhden.ua/Society/136888> [in Ukrainian].
4. Losiev I. Istoriiia Ukrainy ta mify Rosii: slova Putina ye promovystymy. [The history of Ukraine and the myths of Russia: Putin's words are telling.] 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29720304.html> [in Ukrainian].
5. Memorialnyi muzei pamiati zhertv Babynoho Yaru. [Memorial museum of the memory of the victims of Babyn Yar]. (2023). URL: <http://babiyar.org.ua>
6. Plokhii S. (2016) Brama Yevropy. Istoriiia Ukrainy vid skifskykh voien do nezalezhnosti [Gate of Europe. The history of Ukraine from the Scythian wars to independence] / Per. z anh. R. Klochko. Kh., 496 s. [in Ukrainian].
7. Shtohrin I. (2010) Navishcho perepysuvaty ukrainski pidruchnyky z istorii? [Why rewrite Ukrainian history textbooks?] 2010. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1997853.html> [in Ukrainian].
8. Ariese C. E., & Wróblewska M. (2021) *Practicing Decoloniality in Museums: A Guide with Global Examples*. Amsterdam University Press. 126 p.
9. Betts R. F. (2019) Decolonization: A brief history of the word. Leiden : *KITLV Press*, pp. 23–36.
10. Chilisa B. (2012) Indigenous research methodologies. Los Angeles : *Sage publications*, 343 p.
11. Cury M. (2022) Paths to Indigenous Self-representation: the Round Table of Santiago de Chile 50 years later. *ICOFOM Study Series*. 53-1, pp. 132–144.
12. Fabien V. G. (2021) Muséologie postcoloniale ou muséologie décoloniale? Réflexion sur la porosité des concepts, *ICOFOM Study Series*, 49-2 , pp. 213–227.
13. Gérard R. (2008) Political Economy of Northeast Asian Regionalism: Political Conflict and Economic Integration. *Edward Elgar Publishing*, 192 pp.
14. Murawski M. (2019) “Museums Are Not Neutral: We Are Stronger Together,” *Panorama: Journal of the Association of Historians of American Art* 5, no. 2, pp. 113–124.
15. Ruth B. Phillips (2021) The issue is moot: Decolonizing art/artifact *Journal of Material Culture*, 27:1. pp. 48–70.
16. Smith L. (1999) Decolonising methodologies: Research and indigenous peoples. London : *Zed Books*, 199 p.
17. The Ukrainians. Poshyvaylo I. (2022) «Nove dlia Ukrainy yavyshe – muzei, shcho stavliat skladni ta nezruchni pytannia» [Museums that pose difficult and uncomfortable questions are a new phenomenon for Ukraine]. URL: <https://theukrainians.org/ihor-poshyvajlo/> [in Ukrainian].